

Archeologie in West-Friesland 29 Gemeente Schagen

Het Schager Slot

Een verhaal over de graaf, de bastaard en
de Bourgondiër

West-Friesland kent maar enkele kastelen. De meeste daarvan zijn verwoest of deels gesloopt. Een van deze kastelen is Slot Schagen. In de afgelopen 50 jaar is om het slot heen erg veel veranderd. Historisch en archeologisch onderzoek van de afgelopen jaren heeft het verleden van dit slot steeds verder ontrafeld. Het archeologisch onderzoek heeft nieuw licht geworpen op de geschiedenis van de voorburch van Slot Schagen. Tijdens het onderzoek kwamen verschillende interessante vondsten tevoorschijn, zoals de funderingen van twee koetshuizen, een kuil vol met slachtafval, middeleeuwse munten, luxe lakenloden, hangers van heiligen en lege flessen van vijanden.

Archeologen aan het werk in de bouwput van het nieuwe hotel.

Een Neurenbergse messing rekenpenning uit de periode 1550-1612 vers uit de bodem.

Heerlijkheid Schagen

Op 29 juni 1427 werd de Heerlijkheid Schagen samen met Barsingerhorn, Kolhorn en Haringhuizen door Filips de Goede van Bourgondië (1396 – 1467), hertog van Bourgondië, aan zijn oom Willem 'de Bastaard' van Beieren (1389 – 1473) in leen gegeven. De bastaard en de Bourgondiër waren neven van elkaar. De bastaard was een buitenechtelijke zoon van Albrecht van Beieren (1336 – 1404), graaf van Holland en Zeeland en hertog van Beieren – Straubing, terwijl de Bourgondiër via zijn moeders kant kleinzoon was van graaf Albrecht.

Het motief voor het installeren van Willem 'de Bastaard' als heer van Schagen was waarschijnlijk meer een politieke kwestie dan vrijgevigheid. De relatie tussen verschillende leden binnen de familie Van Beieren bekoelde gedurende de Hoekse en Kabeljauwse twisten, die woedde vanaf halverwege de 14de eeuw tot het einde van de 15de eeuw.

Hierbij stond de toenmalige gravin van Holland en kleindochter van Albrecht van Beieren, Jacoba van Beieren (1401 – 1456) lijnrecht tegenover haar neef Filips de Goede. Het lijkt dan ook geen toeval toen verschillende Hollandse steden de kant van Jacoba van Beieren kozen, het noordwesten van West-Friesland aan een vertrouweling van Filips van Bourgondië werd toegekend.

Willem 'de Bastaard' van Beieren,

vanaf 1427 Willem 'de Bastaard' van Beieren – van Schagen, liet na het ontvangen van zijn leengoed Slot Schagen bouwen. In het archief van de abdij van Egmond staat een vermelding van vóór 1409 dat in Schagen, grenzend aan het Marktveld, een hofstede zou worden gebouwd, die in 1430 zou zijn voltooid. Opdracht tot het bouwen van de hofstede kan door twee personen zijn gegeven, namelijk Albrecht van Beieren, graaf van Holland tussen 1358

17de-eeuwse wapenschilden van de families Van Beieren, Van Hodenpijl en Van Beieren - Van Schagen.

Grafzerk van Willem 'de Bastard' en zijn vrouw Johanna van Hodenpijl. Onder de lichamen zijn de wapenschilden van beide families zichtbaar.

en 1404 of zijn zoon Willem VI van Oostervant, vader van Jacoba van Beieren en graaf van Holland tussen 1404 en 1417.

Na de voltooiing van Slot Schagen bestond het slot uit een hoofdbouw met twee vierkante hoektorens aan de zuidzijde en twee ronde hoektorens aan de noordzijde. Over de inrichting van de binnenplaats van het slot is tot op heden niets bekend. Het hoofdbouw wordt ook wel een hoofdburcht genoemd. Aan de noordzijde van de hoofdburcht lag de voorburch, die diende ten tijden van onrust of conflicten als eerste verdediging van de hoofdburcht. Het geheel was van ringmuren voorzien en rondom Slot Schagen (hoofd- en voorburcht) lagen ringgrachten. De hoofdburcht kon alleen met een brug over de slotgracht via de voorburcht worden betreden. De toegang naar de voorburcht werd met een forse poorttoren verdedigd. Daarnaast was op de voorburcht plaats voor een koets-

Aanzicht van Slot Schagen in 1632 door Marcus van Boxhorn.

huis en stalling, waarvan de resten in 2018 zijn opgegraven.

Het slot en de pluimgraaf

De oudste archeologische resten die zijn gevonden, dateren uit de 13de en 14de eeuw. Tussen 1375 en 1425 werd het terrein bouwrijp gemaakt

met een pakket klei, dat vrijkwam tijdens het graven van de ringgrachten. Dat de bewoners van Slot Schagen alles behalve een simpel bestaan leidden, blijkt uit de vondst van een vroeg 15de-eeuwse afvalkuil vol met slachtafval van eenden, reigers en knobbelzwanen. Vooral

de aanwezigheid van geleewiekte zwanenbotten is zeldzaam. Bij leewieken wordt het laatste stukje van het vleugelbotje afgeknipt. Hierdoor kunnen geen slagpennen aangroeien, die nodig zijn om te vliegen. De dieren werden op jonge leeftijd dus bewust kreupel gemaakt, zodat ze niet konden wegvliegen.

Van oudsher gold het eten van zwanenvlees als een delicatessen onder de adel. De jacht op zwanen werd namelijk alleen toegestaan aan diegenen die het zwanenrecht bezaten. Dit recht werd voornamelijk aan edelen verleend en wel door de zogenaamde pluimgraaf. Het pluimgraafschap hield het alleenrecht in op het vangen en doden van gevogelte binnen een bepaald gepacht gebied. Een van de rechten die Willem 'de Bastaard' bij de Heerlijkheid Schagen in 1427 kreeg, was het pluimgraafschap voor heel West-Friesland, Texel en Wieringen. Het vangen en doden van zwanen of het verlenen van zwanenrecht aan anderen behoorde dus toe aan de eerste heer van Schagen. Het verbod op het stropen van zwanen was iets dat zwaar moest worden opgevat. Zo vaardigde keizer Karel V (1500 – 1558) in 1548 een verbod uit op het stropen van zwanen. Zij die zich hieraan schuldig maakten, kregen een boete van zes Carolusgulden per zwaan.

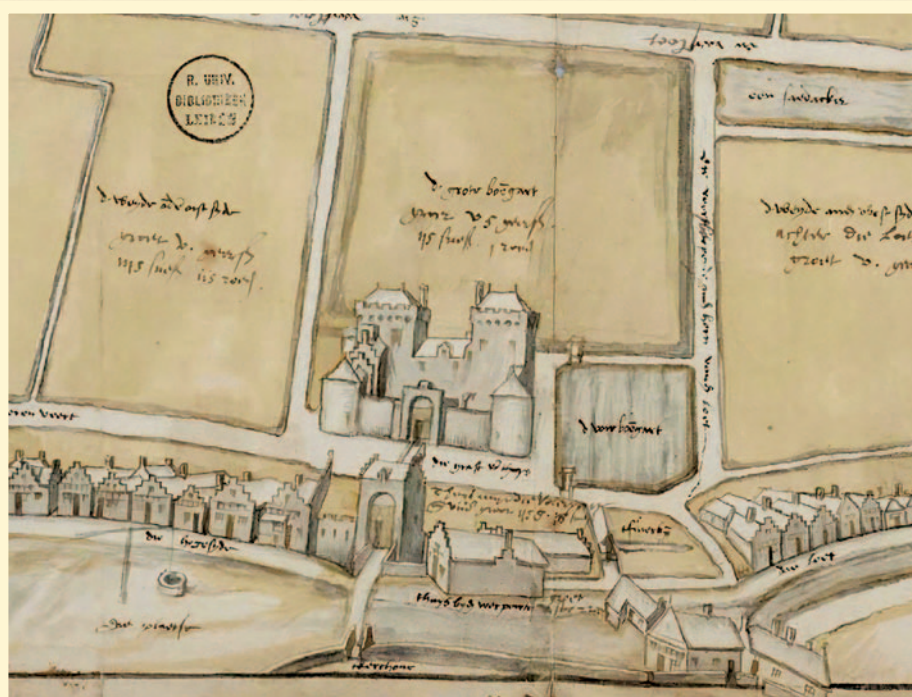
'tvoorhuijs' en de stalling

De oudste bekende afbeelding van het slot dateert uit 1547 en is gemaakt vanwege onenigheid tussen de weduwe van de heer van Schagen en de familie Van Nijenrode. De afbeelding geeft een fraaie voorstelling van het slot in de 16de eeuw weer. In het midden van de afbeelding prijkt Slot Schagen. Links ervan ligt een deel van de Markt met de aanzet tot de huidige Gedempte Gracht. Rechts op de afbeelding is de Loet te zien. De Herenstraat ontbreekt nog; deze werd pas tussen 1632 en 1647 aangelegd. Ten zuiden van het slot lag de 'grote boomgaard' en ten westen de 'kleine boomgaard'. Op de plattegrond is op de voorburcht een gebouw in oostwest-richting te zien, dat als 'tvoorhuijs' staat omschreven. Het

Zwanenbalsband uit 1750-1800 gevonden in de gracht van Kasteel Egmond. A. Klaver was de eigenaar van de zwaan.

Hollandse penning uit de periode 1545–1556 geslagen onder Keizer Karel V. In één Carolusgulden gingen 320 Hollandse penningen.

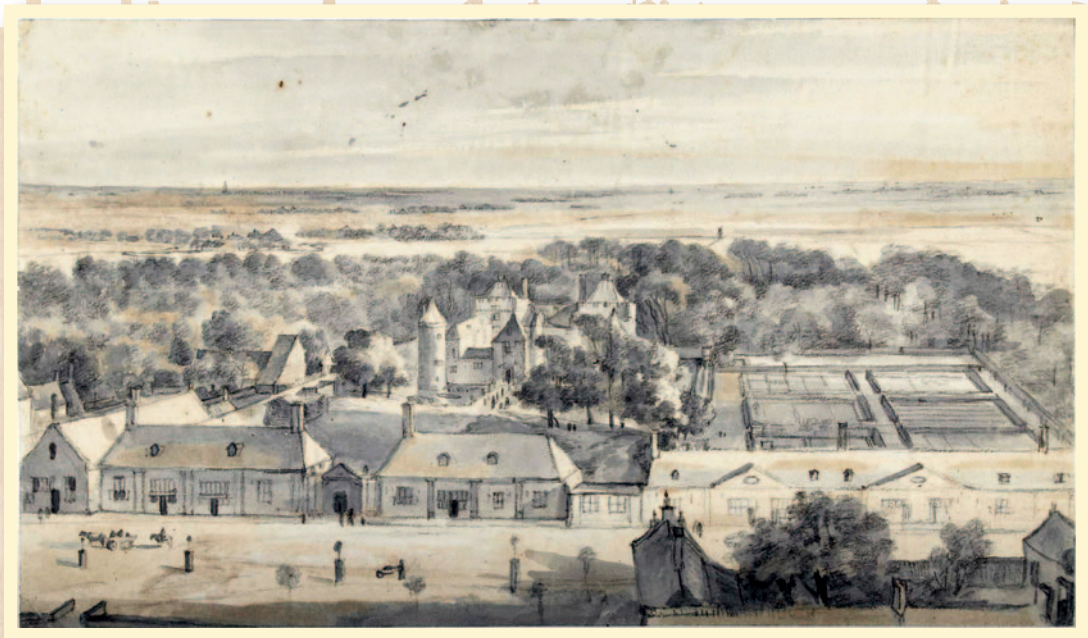

Eén van de twee landmeterskaarten uit 1547. Het noorden is beneden.

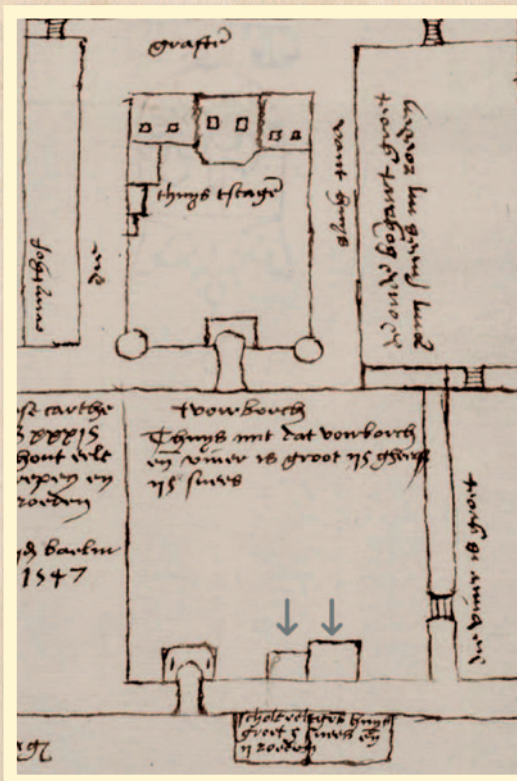
voorhuis is aan de oost- en westzijde van een trapgevel voorzien en staat in de noordwesthoek van de voorburcht aan de rand van de ringgracht. Een tweede kaart, voortkomend uit hetzelfde geschil, laat zien dat het voorhuis op de voorburcht uit twee delen bestond.

Tijdens het archeologisch onderzoek kwamen onder de gesloopte

resten van Hotel Igesz de funderingen van het voorhuis tevoorschijn. Het gebouw lag in oostwest-richting en is over een lengte van 15,7 m teruggevonden. Het voorhuis werd door een tussenmuur in twee delen gescheiden. Van het westelijke vertrek is vrijwel niets bewaard gebleven. In het oostelijke verblijf werd haaks op de zuidgevel de mestgoot van een paardenstal opgegraven.

Aanzicht van Slot Schagen met omliggende gronden door Roelant Roghman uit ca. 1648. Het noorden is onder.

De tweede landmeterskaart uit 1547. De grijze pijlen wijzen het koetshuis en de stalling aan. Het noorden is onder.

Op de bakstenen plinten stonden de achterbenen van de paarden.

Deze goot bestond uit twee gemetselde plinten, waarvan de bovenste laag bakstenen op hun kant lag. Hierop stonden de achterste benen van paarden. Tussen de twee plinten lag een naaldhouten plank, waardoor de mestgoot eenvoudig kon worden schoongehouden. Waarschijnlijk werd het westelijke vertrek gebruikt om de rijtuigen in te bergen. Bij het voorhuis en de stalling wer-

den twee bijzondere loden voorwerpen gevonden. Het betrof een pelgrimsinsigne uit de periode tussen 1519 en 1573 en een lakenlood. Het pelgrimsinsigne is rond van vorm en heeft een oogje waarmee het als hanger aan een ketting om de hals kan worden gedragen of aan de kleding bevestigd. Het insigne is van een tin/lood legering en gegoten in een mal. Dit maakte serieproductie mogelijk. Zowel op de voorzijde als

de achterzijde staat een afbeelding met tekst. Op de voorzijde zien we een beeld van Maria met Kind met daarnaast een knielend biddend figuur. De Latijnse tekst luidt: *O Mater Dei memento mei* (O Moeder Gods, gedenk mij). Naast Maria staat verder 'op die Keinse', de naam van de plek waar de kapel stond. Op de andere kant van het insigne staat een afbeelding van Sint Christophorus, de patroonheilige van de kerk

Loden pelgrimsinsigne van Maria op de Keins, 1519-1573.

Lakenlood met het wapen van koningin Elizabeth I van Engeland (1533-1603).

van Schagen, met de tekst *S Cristofore ora pro me* (Sint Christophorus bid voor mij).

Het insigne is afkomstig van de kapel op de Keins, op slechts 3,4 km loopafstand van de vindplaats, die in 1519 door de heer van Schagen en de pastoor van de St. Christophoruskerk is gebouwd. St. Christophorus was de patroonheilige van de parochie, vandaar dat deze heilige op het insigne staat afgebeeld. De toedracht van het ontstaan van de Mariaverering in Keins is bekend uit 18de-eeuwse kronieken. De aanleiding was het aanspoelen van een houten Mariabeeld aan de zeedijk dat volgens de kroniekschrijver Dirk Burger van Schoorel van een schip was afgebroken door een kanonskogel. Het beeld werd vervolgens door de vindsters in een put gewassen en van wier ontdaan. Het Mariabeeld werd in de kapel geplaatst. Aan de put waarin het beeld was gewassen, werd een heilige kracht toegeschreven.

Het lakenlood is met het wapen van koningin Elizabeth I van Engeland (1533-1603) voorzien. Dit wapen is herkenbaar aan de twee vlakken met elk drie Franse lelies afgewisseld door vlakken met drie leeuwen, omringd door de lijfspreuk van de Orde van de Kousenband: "*HONNI.SOIT.QVI.MAL.Y.PENSE*" ("Wee degene die hier kwaad denkt"). Het lakenlood past in een serie keurlooden die voornamelijk in Midden- en Oost-Europa worden gevonden. Zo worden soortgelijke loden in Hongarije en Rusland aangetroffen. Meer uitsluitsel over de herkomst van deze lakenlooden geven exemplaren waarop de tekst "*GVUILHELMVS ALMANDETE*" ("Willem de Duitser")

rond een Tudorroos is te lezen. De stof die met deze lakenlooden werd verhandeld, zal een luxueus product zijn geweest. Vermoedelijk zijn al deze lakenlooden te koppelen aan een Duitse handelaar met de naam Willem, die Engels laken importeerde en het liet verven om het vervolgens te verhandelen over het Europese vasteland.

"een Plein met Klinkers en een schoon koetshuis staande over Stallinge"

In de 17de eeuw vond binnen de Schagense adel een grote machtsverschuiving plaats. Na 230 jaar kwam een tijdelijk einde aan de heerschappij van de familie Van Beieren-Van Schagen en kwam de heerlijkheid in handen van George van Cats. Heer van Cats had andere plannen met het slot dan zijn voorgangers en wilde meer luxe en openheid uitstralen. De oorspronkelijke militaire functie van het slot kwam grotendeels te vervallen. Het 16de-eeuwse voorhuis op de voorburcht werd gesloopt en delen van het grachtensysteem gedempt. Haaks op het gesloopte voorhuis verscheen tussen 1647 en 1658 een nieuw

koetshuis. Dirk Burger van Schoorel schrijft in zijn Chronyk van de gantsche oude Heerlykheid van het Dorp Schagen over "*een Plein met klinkers (...) en een schoon koetshuis staande over Stallinge*" dat hij omstreeks het jaar 1658 heeft gezien.

Tijdens de opgraving is een deel van de ringgracht ten westen van de voorburcht onderzocht. De oudste grachtvulling bevatte voornamelijk fragmenten van bloempotten en leisteen. De laag was afgedekt met een pakket snoeiafval, bestaande uit twijgen van es, appel, peer, wilg, duindoorn en Gelderse roos. Het snoeiafval en de bloempotscherven zijn goed te verklaren omdat ten westen van de gracht in de 17de eeuw een siertuin in Franse stijl en in het zuiden een kleine boomgaard lagen, waar klaarblijkelijk appels en peren werden geteeld.

Voorafgaand aan de bouw van het koetshuis in de 17de eeuw werd de ringgracht ten westen van de voorburcht gedempt. Tijdens het verzamelen van vondsten uit deze demping kwam een daklei tevoorschijn, waarin de naam G Gerrijtz (G. Gerritszoon) staat gegraveerd. Mogelijk was Gerrijtz leidekker en

*Een stuk daklei met daarop ingekrast de letters
G GERRIJTZ (G. Gerritszoon).*

*Selectie van afgedankte laat 18de-eeuwse wijnflessen.
Mogelijk waren ze van militairen die in het slot verbleven.*

heeft hij tijdens het dekken van de daken rondom het slot zijn naam in het daklei gekerfd.

Van het 17de-eeuwse koetshuis werd alleen de fundering van de oostgevel teruggevonden. Halverwege de fundering zaten twee forse bakstenen poeren. Waarschijnlijk heeft hier de grote toegangspoort van het koetshuis gestaan; er moest tenslotte een koets doorheen. Het plein met klinkers waarover Burger van Schoorel schreef, lag voor de ingang van het 17de-eeuwse koetshuis en bestond uit van mortel ontdane bakstenen, die in een zogenaamd keper- of visgraatmotief waren gelegd. Naast een fraai aanzicht werd door de diagonale ligging van het kepermotief voorkomen dat spleten tussen de bakstenen ontstonden, waardoor karren en koetsen konden vastlopen.

Van koets- naar koffiehuis

Schagen en haar nabije omgeving raakte gedurende de Bataafse Repu-

blik (1795–1806) in een bloederige strijd verstrikt. Tijdens de Tweede Coalitieoorlog tussen 1799 en 1802 vond een enorme slag plaats tussen Callantsoog en Kleine Keeten. Tijdens deze oorlog deed het slot dienst als stationering voor Engelse en Schotse militairen. Hoewel in deze periode het slot zelf sterk verviel, leek het 17de-eeuwse koetshuis op de voorburcht zich gedurende deze roerige periode prima te handhaven. Op een prent uit 1817 die het aanzicht van het slot vanuit het noorden weergeeft, is te zien dat het slot ernstig in verval is. Een weergave uit 1824 laat het slot en de voorburcht vanuit het zuidwesten zien. Hierop is het gehele dak van het slot ingestort en staan alleen de dragende muren en de torens nog overeind. Alleen het 17de-eeuwse koetshuis is nog ongeschonden.

Zelfs na de jarenlange aftakeling van het slot bleef het 17de-eeuwse koetshuis nog lange tijd bestaan. Voorafgaand aan de bouw van de Julianaschool aan de Julianalaan in de jaren '30 werden vanaf de toren van de Grote Kerk op de markt omgevingsfoto's gemaakt. Op de foto staan de twee hoektorens van het slot nog overeind, maar van de rest van de ooit zo glorieuze burcht is niets meer te zien. Het meest interessante prijkt echter in de rechteronderhoek van de foto, namelijk de voorgevel van het 17de-eeuwse koetshuis. In 1877 werd de voorgevel van het koetshuis gerenoveerd en werd het dak vervangen. Pas vlak voorafgaand aan het archeologisch onderzoek is het koetshuis tot de funderingen afgebroken om plaats te maken voor Hotel Marktstad.

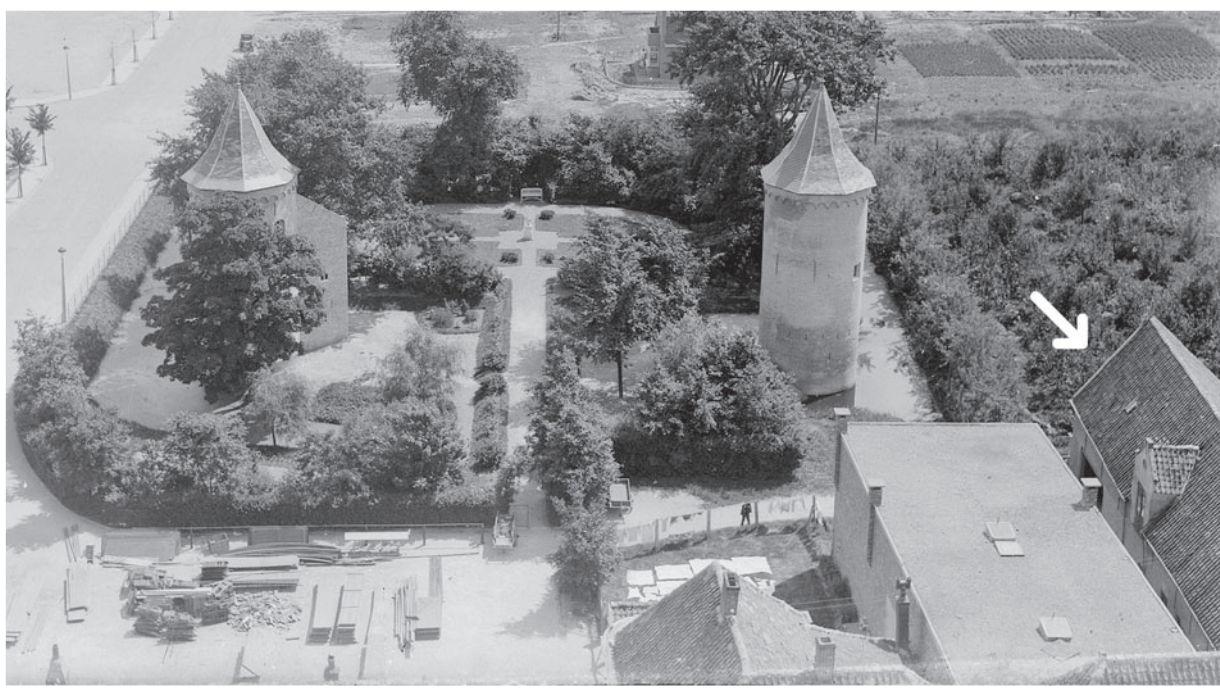

Foto van Slot Schagen en de bouw van de Julianaschool in vogelvucht. De witte pijl wijst het 17de-eeuwse koetshuis aan.

Slot Schagen met koetshuis vanuit het zuidwesten door Cornelis Bok in 1824.

Colofon

© Archeologie West-Friesland, Hoorn, 2022 met uitzondering van de in de verantwoording genoemde copyrighthouders.

Deze folder is een uitgave van Archeologie West-Friesland, het gemeentelijk samenwerkingsverband van Drechterland, Enkhuizen, Hollands Kroon, Hoorn, Koggenland, Medemblik, Opmeer, Stede Broec, Schagen en Texel.

Tekst: Redactie: Jasper Leek
Michiel Bartels

Meer informatie?

Archeologie West-Friesland
Gemeente Hoorn

Postbus 603

1620 AR Hoorn

Nederland

www.archeologiewestfriesland.nl

archeologie@hoorn.nl

Dank gaat uit naar: Paul Goudsblom en de Historische Vereniging Schagen en Omstreken.

Verantwoording afbeeldingen:

Alle afbeeldingen zijn afkomstig van Archeologie West-Friesland met uitzondering van:

Collectie Bodell Nijenhuis: 4:3

Historische Vereniging Schagen e.o.: 1:1, 8:2

Niestedt Fotocollectie Zijper Museum: 8:1

Regionaal Archief Alkmaar: 2:3

Rijksmuseum Amsterdam: 5:1

Het volledige rapport is te lezen op:
www.archeologiewestfriesland.nl

Cover: Reconstructie van Slot Schagen in 1658 door Cornelis Bok uit het eerste kwart van de 19de eeuw. Voorzijde pelgrimsinsigne Maria op de Keins.

ISSN 2212-4365 (print)

ISSN 2212-4373 (web)